

82.34
Г 56

ВОЛОДИМИР ТИМОШУК

(біографічний нарис)

754842

Багатогранна постать академіка Володимира Гнатюка – етнографа і фольклориста, літературознавця і славіста, мовознавця і перекладача, публіциста і громадського діяча займає одне з чільних місць в історії української науки і культури. Глибокий талант і неймовірна працездатність поставили його ім'я поруч з іменами І.Франка, Лесі Українки, М.Коцюбинського, В.Стефаника, М.Лисенка та М.Грушевського. Інтелектуальна спадщина В.Гнатюка вимагає уважного вивчення та всебічного осмислення, а його сподвижницька праця є прикладом для творчого наслідування.

Володимир Михайлович Гнатюк народився 9 травня 1871 року у селі Велесневі Бучацького повіту (тепер Монастириського району) на Тернопільщині у сім'ї селянина. Батько і мати – Михайло і Василина Гнатюки — з великою любов'ю ставилися до народної творчості і свою закоханість у неї передали дітям. Батько до того ж був досить начитаною людиною, кілька років служив дяком у селі Григорів. Душею сім'ї було старше покоління: дід по матері Ілля Савицький та його дружина Марія. Дід, сільський дяк, знав і майстерно розповідав народні оповідання, баба Марія любила співати пісні. “Від них обох переймали все те домашні, особливо мій батько й мати. Крім того, двері нашої хати майже не замикалися перед різними людьми, що пересиджували в нас, немов у сільськiм казині цілими годинами, особливо ж у неділі та свята, або в довгі зимові вечори та забавлялися або різними оповіданнями, якими я залюбки прислухався та переймав їх, або відчитуванням усяких новинок із газетки, яка все в нас була, та книжок” [12, 11], — ділився своїми спогадами В.Гнатюк на сторінках “Етнографічного збірника”. Саме з батьківського дому виніс любов до народної творчості Володимир Михайлович.

754842

В.Гнатюк — учень Бучацької гімназії

У Велесневі Гнатюк закінчує двокласну початкову школу і з 1880 року навчається у Бучацькій посполитій (народній) школі при греко-католицькому монастирі о.о. Василіан. Того ж 1880 року під впливом прочитаної антології поезії львівського студентства він заводить зошит, в якому починає записувати народні пісні та оповідки. Цим зошитом Гнатюк започаткував свою першу фольклористичну збірку, яка у 1890 році налічувала понад 500 пісень. Після завершення шкільного навчання В.Гнатюк у 1885 році поступає до нижчої гімназії у м.Бучачі. Гімназичні роки виявили здібності Гнатюка до вивчення історії, географії, іноземних мов. У 1890 році він закінчує гімназію і під впливом родичів збирається навчатися у колегіумі святого Атаназія у Римі, де готували місіонерів для мало розвинених країн. У цій діяльності його приваблювали подорожі та знайомство з культурами різних народів світу. Після завершення навчання у гімназії в очікуванні рішення з Риму Гнатюк проводить рік у батьків та родичів у Григорові, принагідно збираючи народну творчість.

У зв'язку з карантинними заходами через епідемію у Європі він не має змоги добратися до місця навчання, тому Володимиру так і не судилося стати церковним служителем. У цей час Гнатюк уперше публікує свої знахідки на сторінках москофільського двотижневика "Новий галичанин" у рубриці "Из новозаписанных народ-

ных песней". Ними стали сім народно-побутових пісень.

З 1890 по 1894 рік Гнатюк навчається у Станіславській гімназії. У цей період він поповнює свою фольклорну збірку колядками, щедрівками, казками, народними піснями.

Родина В.Гнатюка. У першому ряду (зліва направо) — дочки Олександра та Ірина; в другому — мати і батько В.Гнатюка; в третьому — В.Гнатюк з дружиною. Близько 1900 р.

1894 рік ознаменувався для Володимира Гнатюка кількома визначними подіями. Восени він стає студентом філософського факультету Львівського університету, знайомиться з І.Франком, О.Колессою, М.Грушевським, А.Каліною, спілкування з якими визначило усю його подальшу долю.

15 листопада 1894 року В.Гнатюк одружується з Оленою Майковською (у цьому шлюбі народилося троє дітей: у 1896 році — Ірина, у 1898 — Олександра та у 1900 — Юрій). Через місяць після одруження Гнатюк приступає до навчання в університеті, наполегливо вивчає мови та літературу. На кінець 1897 року Гнатюк читає вже всіма

слов'янськими мовами, крім болгарської, вдосконалює знання німецької, починає вивчати французьку.

З 1894 року у Львові розпочинає роботу “Towarzystwo ludoznawcze”, при якому з 1895 року починає видаватися щомісячний етнографічний журнал “Lud”. Гнатюк бере активну участь у роботі цієї організації, публікує у її журналі свої, ще аматорські, записки народної творчості.

З того ж року Іван Франко видає вісник літератури, історії і фольклору “Життє і слово”. Гнатюк цікавиться цим виданням, пише про нього оглядові статті й рецензії. У 1897 році публікує в цьому журналі свої три невеликі статті. Саме робота над журналом сприяє зближенню В.Гнатюка з І.Франком. Особливо тісні стосунки зав'язалися у них після відзначення 25-річчя творчості Франка і тривали до самої смерті письменника.

У 1897 році І.Франко балотується на виборах до австрійського парламенту як кандидат від радикальної партії. Австро-угорський уряд не тільки зробив усе можливе, щоб І.Франко не пройшов до парламенту, але й створював атмосферу нетерпимості, цькування поета. Серія зловних публікацій у пресі, брутальні написи на стінах будинку, де він мешкав, боляче травмують письменника. Нервові виснаження і перевтома спричиняють катастрофічне падіння його зору. До всього додається ще й коротенька замітка редакції “Kuriera Lwowskiego”, де працював Франко, про те, що його звільнено з газети. Фактично він залишається без засобів до існування.

Гнатюк бере на себе клопіт про організацію допомоги Франкові. Восени 1897 року Гнатюка обирають головою студентського товариства “Академічна громада”. “Гнатюк, 26-літня людина, широкоплечий, гарний з обличчя, блідий, з короткою стрижкою, білявою бородою, — згадує М.Мочульський, — вийшов після вибору на ступінь, на якому стояла професорська кафедра (вибір відбувався в університетській залі), і звідти сказав зараз свою програмову промову. Він, як звичайно, говорив тихим голосом, але плавно, свою промову перетикав густо

поезією “проскрибованого” Франка й закликавав товаришів здійснювати Франкові ідеали”. Гнатюк, знаючи, що Франко під час недуги понаписував багато віршів, порадив “Академічній громаді” взяти на себе видання цих віршів. Управа згодилася і за 200 крон набула збірку франкових поезій, яка вийшла під кінець 1897 року, але датована 1898 -им, накладом “Академічної громади” під назвою “Мій Ізмарагд” [9, 424-425]. Крім цього, молодь уклала програму святкування 25-літнього ювілею творчості І.Франка, утворила комітет для відзначення цієї події на чолі з В.Гнатюком.

Володимир Гнатюк, 1900-і рр.

У жовтні 1897 року В.Гнатюк розсилає листи, в яких звертається до інтелігенції з проханням зібрати кошти на ювілейні видання та купівлю будинку для І.Франка. Як голова комітету, він також просить українських композиторів написати музику на вірші поета. М. Лисенко, С.Людкевич та інші композитори відгукнулися на прохання і до ювілею комітет видав збірку їх музичних творів під назвою “Зів’яле листя”. У цей час з ініціативи Гнатюка було видано роботу М.Павлика “Спис творів Івана Франка

за перше 25-ліття його літературної діяльності 1874—1898” та альманах “Привіт д-ру Івану Франку”.

Відзначення ювілею Франка викликало великий резонанс серед прогресивної української громадськості. Виросла і покотилась хвиля підтримки поета. 1 листопада 1897 року Гнатюк отримує листа із Петербурга від К.Білиловського, який сповіщає Володимиру Михайловичу про те, що співвітчизники радо зустріли заклики до відзначення 25-ліття творчості І.Франка. Далі він пише: “Розпочав я підписку. Сподіваюсь збити найменш 150—200 крб., котрі й перешлю туди, до Вас” [7, №14].

В.Гнатюк серед найвизначніших діячів української культури в Галичині, 1898р. Сидять: М.Павлик, Є.Ярошинська, Н.Кобринська, О.Кобилянська, С.Лепкий (Марко Мурава), А.Чайковський, К.Паньківський. Стоять у 1 ряду: І.Копач, В.Гнатюк, О.Маковей, М.Грушевський, І.Франко, О.Колесса, Б.Лепкий. Стоять у 2 ряду: І.Петрушевич, Ф.Колесса, Й.Кишакевич, Г.Труш, Д.Лукіянович, М.Івасюк

Ювілей І.Франка відзначався 30 жовтня 1898 року. Гнатюк писав про результати цієї акції: “Ів.Франко, замість пониження в публічній opinіi українців, став значно підвищений” [3, 312].

Прогресивні погляди, активна громадська діяльність Гнатюка не лишаються непоміченими офіцій-

ною владою. За свідченням А.Крушельницького, саме за організацію ювілею І.Франка рішенням від 14 вересня 1898 року шкільна крайова рада переводить Гнатюка, котрий на той час уже працював суплентом (помічником) учителя, зі Львова до Самбора. Гнатюк передбачав імовірність опинитися на периферії, передчував можливість лишитися на кілька років без улюбленої справи. Так, у листі до Ф.Вовка він з гіркотою пише: "...може буду змушений перестати займатися етнографією, хоть і як би я не хотів ...коли мене дадуть до якого провінційного містечка, де хіба афіші прийдеться читати, а більше нічого, то й що робити там з етнографією?" [4, №1631]. У цій ситуації на допомогу Гнатюку приходить Михайло Грушевський, віднедавна обраний головою Наукового товариства імені Шевченка. Грушевський пропонує йому посаду постійного секретаря товариства, при якому Гнатюк уже кілька років займається науковою роботою. З 1896 року він працював у філологічній секції, а з травня 1898 року – секретарем етнографічної комісії НТШ. З 20 вересня до 23 листопада 1898 року Гнатюк відробляє термін безплатної практики і починає працювати, як пише відомий дослідник творчості В. Гнатюка зі Словаччини М.Мушинка, "першим професійним україністом" [10, 8] з платнею 30 крон на місяць (тобто удвічі меншою за платню шкільного вчителя).

За характером своєї діяльності у НТШ Гнатюку доводиться багато читати. Про рівень більшості галицьких та закарпатських періодичних видань, розрахованих на масового читача, він був невисокої думки: "Наші товариства зроблять велике діло, коли зуміють порозширювати свої видавництва і витрутити з рук простолюду такі партацькі книжки..." [6, 62]. У зв'язку з цим у 1898 році Гнатюк виступає ініціатором створення "Українсько-руської видавничої спілки". Метою діяльності спілки дирекція вбачала у розповсюдженні "просвіти в найдальші закутки нашого краю, між найбідніші і найтемніші навіть верстви нашого народу" [5, 199]. Спілка проіснувала з листопада 1898 до літа 1912 року. Завдяки діяль-

ності Гнатюка (беззмінного секретаря спілки) і Франка побачили світ понад 300 белетристичних та науково-популярних видань. Засновуючи спілку, Гнатюк покладав надії на те, що її робота допоможе діяльності письменників, які попали у матеріальну скруту. Але ці надії не виправдалися ще й тому, що М.Грушевський — один із фундаторів спілки — переслідував інші цілі, перш за все суто видавничі. В листі до М.Коцюбинського В.Гнатюк писав: “...ціле видавництво з технічного боку лежало на мені й Франкові так, що з виїмкою кількох перших книжок, які видав був В.Гудзиновський, всі інші видав я або Франко, роблячи й коректи, ведучи переписку з авторами, проектуючи друк на засіданнях дирекції і виносячи не раз неприємності з тої причини і т.д.” [8, 117]. Це при тому, що дирекція спілки нараховувала 5 чоловік, та ще й “надзираюча рада” — 12 чоловік.

Спілка видавала твори тогочасних письменників (І.Франка, Лесі Українки, М.Коцюбинського, Л.Мартовича, В.Стефаника, О.Кобилянської та ін.), російську перекладну літературу (М.Горького, Л.Толстого, А.Чехова, В.Короленка та ін.), зарубіжну художню літературу (А.Данте, В.Шекспіра, Дж.Байрона, Е.Золя, Г. Гейне, Г. де Мопассана та ін.). За час свого існування видавнича спілка познайомила читачів з творчістю найвідоміших письменників світової літератури. Під час роботи у спілці Гнатюк відредагував більше 150 книжок, написав десятки передмов до них.

Одночасно з утворенням “Українсько-руської видавничої спілки” літературно-громадський двотижневик “Зоря” реорганізовується у “Літературно-науковий вісник”. Починаючи з осені 1899 і до кінця 1906 року (коли І.Франко і В.Гнатюк вийшли з редакції), Володимир Михайлович є членом редколегії відповідальним за його редагування. У цей період “Літературно-науковий вісник” відігравав значну роль у національно-культурному і літературному житті усієї України, щоправда до Великої України журнал надсилався нелегально під назвою “Левада”. До співпраці у журналі Гнатюк залучає най-

кращі сили української словесності: І.Франка і П.Грабовського, Лесю Українку і М.Коцюбинського, В.Стефаника й О.Кобилянську, М.Черемшину й О.Маковея, Г.Хоткевича і багатьох інших. Крім цього, у 30 томах (VI—XXXVI) вчений друкує понад 30 своїх статей, близько 200 рецензій та інших матеріалів; публікує майже 30 перекладацьких робіт. Надзвичайно широке коло інтересів дослідника реалізується на сторінках журналу у розмаїтті статей та рецензій. Тут є аналіз стану науки і культури у слов'янських країнах, роботи їх культурно-освітніх товариств; велике місце займають соціальні і національні теми, стан української літератури, творчість окремих письменників. Зрозумілий інтерес Гнатюка до фольклорних збірників, які він не може не прорецензувати. Його перу належать біографічні нариси про німецького фольклориста і філолога М.Міллера, фінського фольклориста І.Ленрота, хорватського славіста В.Ягича, чеського етнографа Ф.Ржегоржа, французького письменника Е.Золя, російського художника І.Рєпіна, українських письменників і поетів С.Руданського, Л.Глібова, І.Воробкевича та багатьох інших.

Відмовившись від педагогічної роботи, Гнатюк став незмінним секретарем НТШ. На цій посаді він вів реєстр організацій, що мають справи з товариством, листувався з ними, готував анотації на наукові видання. Про великий обсяг робіт, як відзначив київський дослідник творчості видатного вченого М.Яценко, свідчить хоча б те, що тільки у січні 1923 року В.Гнатюк зробив огляд 133 томів різних наукових видань. До того ж, як секретар НТШ, Гнатюк веде “Хроніку” (підготовано до друку і випущено 60 томів).

За спогадами композитора, фольклориста, музикознавця, академіка Ф.Колесси, котрий добре знав Володимира Михайловича, Гнатюк був чи не найдіяльнішим членом етнографічної комісії НТШ, що понад 30 років віддавав збиранню, систематизації, популяризації творів української словесності, що відтворювали побут і світогляд народних мас. Він зазначав, що саме робота етногра-

фічної комісії зробила відомим НТШ не тільки в Україні, але й за її межами. Разом із Франком Гнатюк складає план збирання та публікації народної творчості, створює програми для збирачів фольклору, враховуючи малоописані жанри та території. Як член редколегії “Етнографічного збірника” та “Матеріалів до української етнології”, Гнатюк виконує не тільки збирацьку та наукову, але й велику організаційно-пошукову та редакторську роботу. Тільки етнографічних збірників він підготував і видав 58 томів. За неповними підрахунками М.Мушинки та інших дослідників, збірники вченого містять 322 зразки колядок, 184 гаївки, 8622 коломийки, понад 700 анекдотів, 412 легенд, 1346 оповідок із демонології, 400 казок, 20 детальних описів похоронів, 319 творів так званого сороміцького фольклору.

М.Коцюбинський, І.Франко та В.Гнатюк, 1905р.

У період активної збирацької діяльності Володимир Михайлович здійснює шість етнографічних експедицій. Перша з них проходить у липні 1895 року, коли з О.Роздольським Гнатюк подорожує Закарпатською Україною. Ознайомившись з її результатами, Грушевський і Франко обіцяють підтримати пошуки Гнатюка матеріально.

У березні-квітні та липні-серпні 1896 року Гнатюк двічі обстежує західні райони Закарпаття, а в 1897 році відвідує південну Угорщину. Влітку цього ж року виходить перший том його шеститомної праці “Етнографічні матеріали з Угорської Руси” (1897-1912).

У 1899 році учений-дослідник відвідує східну Словаччину. Під час постої експедиції у 1903 році Гнатюк подорожує Угорщиною, заходить у села, де проживають українці. Саме під час цієї експедиції в селі Нір-Ачад місцева влада не дозволяє Володимирі Михайловичу переночувати. Під загрозою арешту його проганяють із села, він попадає під зливу і тяжко застуджується. Відтоді Гнатюк захворює на туберкульоз і з глибоким сумом констатує: “...по повероті до Галичини почала розвиватися в мене доволі швидко наслідком простуди грудна недуга, і я відтоді не тільки не вибирався більше на Угорщину, але й в Галичині не робив експедицій та й не маю надії робити” [1, 40].

Результатом його експедиційної роботи стали шість томів фольклорно-етнографічних матеріалів, у яких міститься 1088 творів фольклорної лірики і прози, 115 наукових розвідок.

Науково-видавнича робота Гнатюка високо оцінена вченими і діячами культури. Після ознайомлення з “Українськими народними байками” чеський дослідник-фольклорист Ї.Полівка назвав цю працю видатного етнографа найвизначнішим збірником казок про тварин, яким не може похвалитися жодна слов’янська література. “Досі неперевершеним, — підкреслює М.Мушинка, — є і його двотомний збірник “Знадоби до української демонології” (1904-1912), що містить 1575 оповідань про 53 демонологічні істоти” [11, 304]. Такі роботи видатного етнографа і фольклориста, як “Галицько-руські анекдоти” (1898), “Угро-руські духовні вірші” (1902—1903), “Галицько-руські народні легенди” (1902—1903), “Коломийки” (1905—1907), “Гаївки” (1909), “Народні оповідання про опришків” (1910), “Похоронні звичаї і обря-

ди” (1912), “Колядки і щедрівки” (1914) увійшли до золотого фонду українського фольклору.

Володимир Гнатюк. Портрет невідомого художника

Гнатюк уважно вивчає побут і культуру тих людей, з якими йому доводилось спілкуватись. “Народна пожива на Бойківщині”, “Причини до пізнання Гуцульщини”, “Гуцули”, “Гуцульське мистецтво в Косові”, “Народні оповідання про тютюнарів” — ці та інші статті присвячені збереженню та розвитку природної обдарованості гуцулів, їх прикладного мистецтва.

Мовознавча спадщина В.Гнатюка менше відома і потребує подальшого, більш глибокого і детального, вивчення. Його праці “Русини Пряшівської єпархії і їх говори”, “Словаки чи русини?”, “Чи бочванський говір словацький?” ґрунтуються на об’ємному діалектному матеріалі, фіксують різноманітні мовні явища.

Багато своїх робіт Гнатюк присвячує проблемам освіти в українській школі, єдиної літературної мови і правопису, часто говорить про рівень шкільних програм і підручників.

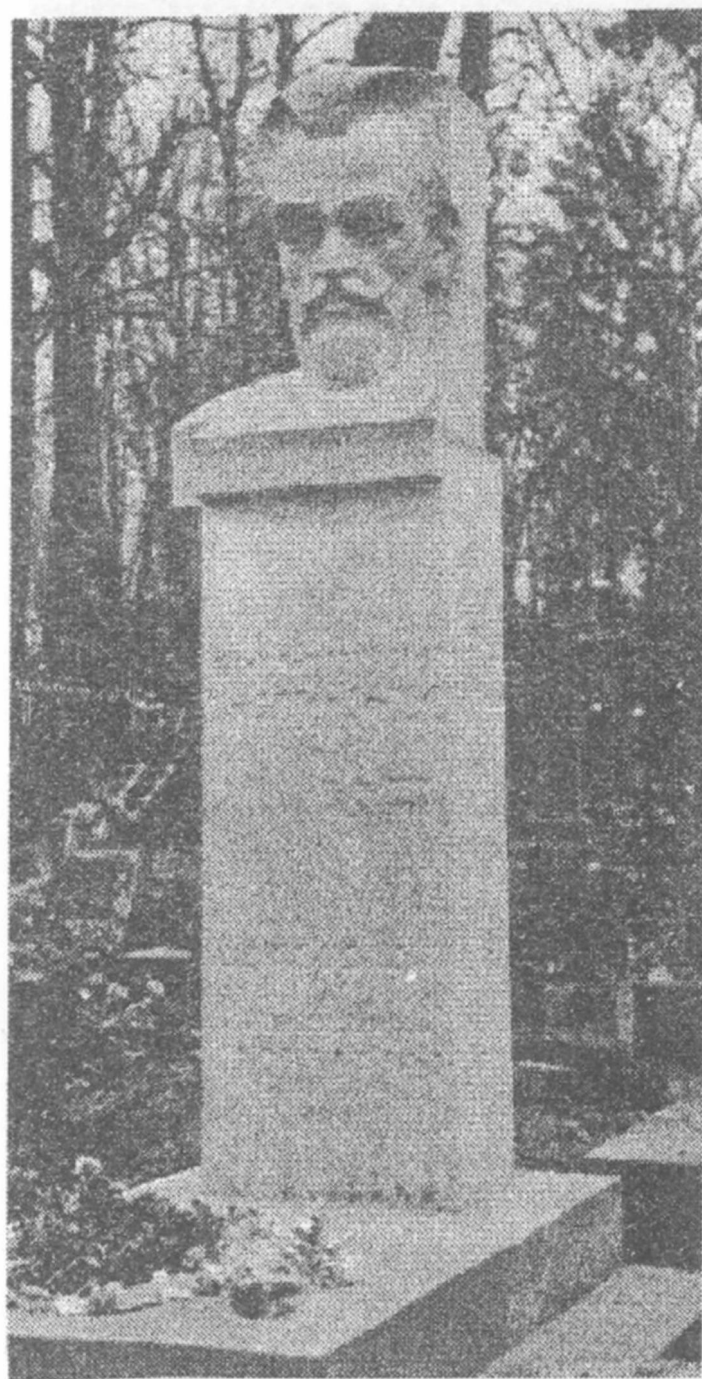
Наукова діяльність В.Гнатюка була високо оцінена сучасниками. У 1902 році Російська академія наук обирає його своїм членом-кореспондентом. У 1924 році Гнатюк стає дійсним членом Всеукраїнської академії наук, а ще раніше був обраний членом наукових товариств Чехії, Словаччини, Австрії, Німеччини, Швейцарії та Фінляндії.

Слід зауважити, що й сьогодні у Гнатюка є шанувальники й послідовники в багатьох країнах світу. Його творчий спадок вивчають у Чехії й Угорщині, Польщі і Словаччині, Югославії і Канаді, Австралії і Росії, Румунії і Франції та інших країнах.

Протягом усього життя В.Гнатюк листується з великою кількістю вчених, діячів культури, письменників,

товариств і організацій. Після нього залишилася епістолярна спадщина, що нараховує понад 800 адресатів. Епістолярій вченого — велика культурологічна цінність, що допомагає дослідникам глибше пізнати не тільки особистість В.Гнатюка, але і його видатних сучасників. На жаль, велика кількість листів ще й нині залишається неопублікованою, виступаючи цариною майбутніх наукових досліджень вдячних нащадків.

До останніх днів свого життя Гнатюк відзначався винятковою працездатністю. Прикований до ліжка, він до останнього подиху (6 жовт-

*Пам'ятник В.Гнатюку на
могилі у Львові.
Автор Л.Біганич.*

ня 1926 року) продовжував працювати. Однією з останніх його робіт був збірник, присвячений 10-річчю від дня смерті учителя і друга І.Франка.

Поховано В.Гнатюка у Львові на Личаківському кладовищі, неподалік від могили Франка. На його батьківщині у с.Велесневі з травня 1969 року працює етнографічно-меморіальний музей його імені, де можна ознайомитись із життям і творчістю видатного земляка. Директор музею — великий цінитель творчої спадщини Гнатюка й української культури, патріот і літературознавець, ентузіаст, заслужений діяч культури України Остап Черемшинський.

Експозиція про життєвий шлях Володимира Михайловича є в обласному краєзнавчому музеї. Формується музей Гнатюка у Тернопільському державному педагогічному університеті, де вивчення наукової спадщини нашого земляка розпочалось у 1991 році. Тоді була організована та проведена міжнародна конференція, присвячена 120-річчю від дня народження вченого. До Тернополя з'їхалися фахівці з Канади, Югославії, Польщі, Словаччини, Росії та всієї України. Вперше від часів т.з. “хрущовської відлиги”, коли була надрукована монографія М.Яценка про Володимира Гнатюка, в нашому місті вийшов друком збірник матеріалів конференції. До цього книги про вченого виходили тільки за межами України.

Науковці вузу та гості конференції внесли пропозицію про присвоєння імені Володимира Гнатюка нашому навчальному закладу.

Завдяки діяльності керівництва університету та підтримці ряду народних депутатів України Тернопільському педагогічному університетові в листопаді 1997р. постановою Кабінету Міністрів України було присвоєно ім'я Володимира Гнатюка.

*Під час відвідин музею В.Гнатюка у с.Велесневі
членами ректорату Тернопільського педунівер-
ситету в жовтні 1997 року. В центрі: ректор
університету Володимир Кравець та дирек-
тор музею Остап Черемшинський*

754842

17
БІБЛІОТЕКА
ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

ЛІТЕРАТУРА

1. Герета І., Черемшинський О. Музей Володимира Гнатюка. Нарис-путівник. — Львів: Каменяр, 1971.
2. Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Руси. — Нови Сад: Руске слово, 1986. — Т.І–IV.
3. Гнатюк В. Про ювілей Івана Франка в 1898 році // Іван Франко у спогадах сучасників. — Львів, 1956.
4. Інститут археології АН України. Архів Ф.К. Вовка (ФА, В/1631).
5. Літературно-науковий вісник. — Львів, 1900. — Т.ХІІ, кн.ХІІ.
6. Літературно-науковий вісник. — Львів, 1901. — Т.ХІІІ, кн.І.
7. Листування Гнатюка; автографи наукових праць, статей та перекладів В.Гнатюка. — Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН України, ф.83, №14.
8. М.Коцюбинський і Західна Україна. — Уфа, 1942. —36.ІІІ.
9. Мочульський М. З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916) // Іван Франко у спогадах сучасників. — Львів, 1956.
10. Мушинка М. Взаємини Володимира Гнатюка з Михайлом Грушевським // Роль Володимира Гнатюка у розвитку української національної культури. Тези доповідей і повідомлень наукової конференції, присвяченої 120-річчю від дня народження Володимира Гнатюка. — Тернопіль, 1991.
11. Мушинка М. Володимир Гнатюк: Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. — Париж–Нью-Йорк–Сідней–Торонто, 1987.
12. Яценко М. Володимир Гнатюк. — К.: Наукова думка, 1964.

Загальна редакція

***Володимира Кравця,
Григорія Терещука***

Укладачі тексту: ***Леонід Вернигор,
Валентина Зуєва***

Технічний редактор ***Тетяна Вільчинська***

Комп'ютерна верстка ***Валерія Габрусєва***

**Інформаційно-видавничий відділ ТДПУ
ім. Володимира Гнатюка**